

"KOOLI-TEADUS"

HARALD REBANE,
bioloogiakandidaat

Minu ees on koltunud lehtedega klade-kaustik. Selle tiitellehe keskele on kirjutatud «Kooli-teadus» ja alla paremale «Tartu seminaris 1882». Klade 128 lehekülge on täis tiheadat pruunistunud tindikirja. Pruunikirjude pappkaante vahel peitub seminari kasvandiku ja hilisema koolmeisteri Kristjan Rebase, minu isa konspekt just sellest päris teadusest, mis on vältimatu kasvatustöös ja noortele lugemis-kirjutamiskuse andmiseks. Üpris napilt saan lisada seda, mida mäletan oma isa ütlemistest. (Kui kahju, et peame üldiselt: me ei oska oma elu esimestel aastakümnetel, vahel hiljemgi, pärida oma vanemalt seda, mis meid ajapikku huvitama hakkab. Siis ei ole aga enam neid, kellelt küsida.)

XIX sajand tähendas eesti rahva elus väga suurt edasiminekut. Selles on märkimisväärne osa koolil. Rahvakooliõpetajale vajalike oskuste andmiseks olid kõige kohasemad seminarid. Tartus töötas aastail 1873—1887 ka eestikeelne vallakoolimeistrite seminar, mida kutsuti direktor Fr. A. W. Hollmanni nime järgi Hollmanni seminariks. See oli Liivimaa mõisnike ja kiriku ühisettevõtte. Kui seminar allutati haridusministeeriumile, siis tõrjuti aadel ja pastoriid eemale ning nad keeldusid toetamast — seminar suleti pärast 14-aastast tegevust.

Peame piirduma esitatuga ja pöörduma kirjutise algul nimetatud «Kooli-teaduse» juurde. Ja olgu ette vabandatud, et 128 lehekülge sisu lühidalt ja seejuures vähegi teaduslikul tasemel kokku võtta on üpris raske. Sellepärast leppigem olulisena tunduvaga ja mõnede huvitavamate lõikude tsiteerimisega. Kuid ka seda tuleb võtta reservatsiooniga: esitatu näitab üldiselt küll tolleaaja keelepruuki ja kirjaviisi, kuid kirjanepanija individuaalselt taset pole võimalik võrrelda kaasõppurite omaga.

Sissejuhatuses on öeldud, et meil käivad kõik lapsed koolis, kuid «... igul pool ei ole võimalik lapsi kooli saata, nagu Norramaal ja Islandi saare peal. Norramaa on väga magine, kus kitsas orgudes rahvas üksikuis küladel elavad, siin ei ole võimalik lapsi kooli kutsuda, sest siis peaks laps 10—20 versta minema... Koolimeistrid on ka seal, need käivad talust talusse ja annavad terveks talveks õpetust talu lastele». Islandi saarel elavad rahvas väga arva... Koolmeister annab õpetuse tükkia ülesse ja küsib suvel jälle ära».

Järgnevad peatükid pealkirjaga «A. Sae korda kooli tuppa» ja «B. Sae korda laste hulkas». A-osas käsitletakse koolitoa sisustust ja esemete ruumilist paigutamist, B-osas klassikorda (tervitemina, klassis istuvad tüdrukud eespool, poisid tagapool, hütidmine «priinime järgi», vahetunnil tuleb lasta tütarlapsed enne välja ja olla senikaua poeglastega koolitoas jne.). Ka manitsussõnad koolmeisterile ei puudu: «Valva jätmata ka isienese üle, valva oma väljaspidise oleku üle, valva oma sõnade üle, valva oma tegude üle, valva oma mõtete üle, pane ennast ohja otsa, ole ise esimene korra hoidja».

Edasi on kirjutatud «Ole parajane». Ei tohi nõuda, mis üle jõu ega seda, «mis jõust alam on. Laps peab õppima oma jõudu pruukima... Kui laps näeb, et ei jõua siis ei katsu ta enam, vaid kaotab oma usaldust ja himu ära... Nõua mis lapse kohane on».

«Ole parajane kiitma ja laima... harjuta lapsi tött rääkimisele, sõna kuulmisele, puhtuse pidamisele».

Mida pidi vallakoolis õpetatama? Loeme:

1. Jumala sõna õpetus.
1. Piiblitugu

2. Katekismus (õnnistuse õpetus).
3. Kiriku laulud.
- II. Emakeele õpetus.
1. Rääkimine.
2. Lugemine.
3. Kirjutamine.
- III. Maailma tundmine.
1. Maade tundmine.
2. Looduse õpetus.
3. Sündinud loqu. (Ajaluqu)
- IV. Rehkendamine.
- V. Laulmine.»

Vallakoolis pidi olema kolm klassi. «Kooli seadus nõuab et päevas 6 tundi on. Vähem kui 4 päeva ei või nõdalas kooli õpetust olla. Kooliõpetuse päevi olgu kõigevähem 80 talves. Ülemas klassis olgu kordajad lapsed: Need kõigu talves 24 päeva koolis.»

Lisatud näidistunniplaanist leiame, et piiblitugu ja katekismus moodustavad 1/3 tundide arvust, lugemine-kirjutamine samuti 1/3, kuna ülejäänud 1/3 jäi rehkendamisele, laulmisele ja geograafia. Viimase alla pidi aga mahtuma ka loodusteadus ja ajalugu.

Usuasjade õpetusele on pühendatud üle 18 lehekülge. Sellele lisandub veel üks lehekülge kirikulaulu õpetamise metoodikast. Lugemist-kirjutamist käsitletakse 7 leheküljel. Lugemise õpetamiseks soovitatakse aabitsat ja C. R. Jakobsoni lugemise raamatut I. sest «lastel olgu Vaimu turnimise riist jõudu mõõda». Rõhutatakse, et laps peab loetust aru saama. «Lapse loomus on, et ta iga asja põhja teada tahab».

Kirjutamisel on nõudeks «ilusate, õigete ja selgeste kirjutamine». Algul peab laps aeglaselt kirjutama ja mitte ruttu, sest muidu «õpib laps niisugused vigurid sisse, mis valla kirjutajad teevad».

«Kooli-teaduse» kolmas peatükk on «Maailma tundmine» (25 lk.). Geograafia käsitlemisel ärgu hakaku koolmeister poliitikat tegema, «Blumbergi raamat «Kodu maast» on ka poliitikat täis». (Siin on mõeldud Fr. R. Kreutzwaldi väimehe ja pedagoogi Gustav Blumbergi (1834—1892) raamatut «Juhataja kodu ja isamaa tundmisele», mis ilmus 1871. a.)

Geograafiat tuli käsitleda põhimõttel lähemalt kaugemale, alates koolimajast, vallast ja kihelkonnast, edasi kodumaa tundmisega ja lõpetades maakera liikumisega. Ülemas klassis tuleb selgitada, et on «rändajaid tähta, eksijaid ja seisvaid tähta».

Ajaloo ja loodusteaduse õpetamise äärmine piiratus on kokku võetud järgnevais lõikes.

«Ajaluqu võtke ka natuke oma kihelkonna juurde, kas mõned rahva jutud, ehk tõesti sündinud lugud. Palu õpetaja käest kiriku kapist mõned vanad raamatud lugeda, ehk omale ette lugeda!»

Küsi lapsi suvel tähele panna, missugust vilja suvel maha külvatakse, missugused rohud kasvavad, missugused puud, mis metsa marjad, mis loomad jne. Seda anna kevade ülesse ja teine talvel korda ja küsi mis nad suvel on näinud».

Rehkendamise ja laulmise ära seletamiseks järgneb mitmesuguseid küsimusi puudutav osa pealkirjaga «Laiendamine». Ka nüüdisajale on kohased tolleageds õpetussõnad: «Koolmeister armastagu ka nõrku lapsi, muidu tuleb tüli. Mida hullemini sa toomad, seda hullemaks lähevad laste südamed sinu vastu: Sest sinu toon teeb kohe asja heaks ja halvaks... Lapsed peavad siis koolmeisterist loqu, kui temal vaimu jõudu on, et tema mitte turtsakas ei ole».

Omaette küsimusena on käsitletud karistamist. «Thukarista-

mine on palju jämedam kui auu-karistamine. Ihutrahv kõlhab enam väikse lastele; kuid suurematele jälle auu-trahv kohane on. Suurema lapsele on siis ka ihutrahv kasulik, kui tema auu ei tunne».

Kirjapandut pealkirja all «Kuidas saab ihu-trahvi anda?» ei saa me muidugi enam segaste tunneteta lugeda, eriti järgmist retsepti: «...1, 2 hoopi on muidu kokkumine, 3, 4. hoop on juba valu, aga 4. ja 5. hoop on jo viha, — aga nüüd kisu süda tema seest välja. Seda saad tema nutust kuulda, kui ta juba moll toonis nutma hakkab, siis on tema süda sulamas ja välja tulemas. Mõnele lapsele on 5-est hoobist küll, aga teisele läheb 5—20 hoopi... Ei mitte keppiga, ega käega, vaid vitsaga, ärgu löögu ka mitte päha. Kui sa lööd, siis löö aegamööda, siis on ta hästi läbi tungiv... Ärgu küsigu mitte lapse käest, kas palud andeks... Enne kui vitsa pruugid, peab laps oma süüdi tundma ja ülesetunnistama».

«Auu-trahvina» on nimetatud noomimist, vahetunniks klassi jätmist, ei lasta teiste lastega koos süüa, kuid «söömata ei tohi ühtegi last jätta». Huvitav, et püstiseismist ja nurkapanekut karistusena ei ole mainitud.

Ühe kasvatusvõtteks käsitletakse «meelitamist». «Jumal meelitab ka meid, sedasama peab koolmeister ka tegema... Nõrgemale meelitamist, kõvemale pole enam seda tarvis. Mida vanem laps, seda vähem meelitamist». Kiidetagu kas sõnaga, kirjalikult või «silma-vaatega». Siinsamas lisatakse veel: «Koolilaste seast ärgu seatku (kedaagi) järele vaatajaks teiste üle...»

Viimase kolmandiku moodustab «Methodika» (Tee juhatus). See on kirjutatud eelnevaist lehekülgedest kahvatum tindinga ja hoogsama käekirjaga, kuuludes tõenäoliselt teise seminariaastasse. Sisult on see kooli ja pedagoogika ajalugu, alates Kreeka ja Rooma antiikajast kuni möödunud sajandi keskpaigani. Tõstetakse esile seda, mis on uut ning mis on mõjustanud kooli arengut. Näiteks juba antiikaja ajast, kuid mõeldud oskama lugeda ja ajuda, haritumad aga ka kirjutada ja võimelda; naistelt kõike seda ei nõutud. Hariduse edendajana nimetatakse Periklest, Sokratest, Aristotelest jt.

Hollmann on oma «Kooli-teaduse» lõpetanud ülevaatega meie rahvakooli ajaloost alates 1687. a. Selle aastaarvu taga on märke: «Meie maa koolid alustud... Kihelkonnakoolid. Nii see tõepoolest oligi. Ja lõpuks viimased õpetussõnad: «Noormees, vaata ette! Mis Sa käsite võtad, seda toimetate mehe värki!»

Siin põgusalt puudutatud küsimused on Hollmanni kümne aasta praktilise töö kajastus, sest ta andis tunde nii seminaris kui ka harjutuskoolis. Missugune oli Hollmanni kasvandike töö vili, kuidas nad rakendasid õpitut, see vajaks uurimist. Üks on aga kindel: teadmised, mis seminaris pakuti, olid tolle aja kohta hea tasemel ja Hollmanni seminaril on kindel koht meie kooli ajaloos. Fr. Hollmann on maetud Raadi kalmistule. Tema nime leiame ka «Tartu juhi» tähtsamate manalameeste seast. Kas asjaomastel asutustel poleks võimalust kinnitada mälestustahvel hoonel Puistee tänav 49? Tekst võiks olla umbes niisugune: «Selles majas asus aastail 1873—1887 Eesti vallakooliõpetajate (Hollmanni) seminar».

Fartu ümbruse koolmeistreid 100 aastat tagasi.